

DIMITRIE PAPAZOGLU ȘI CULTURA MUZEALĂ A SECOLULUI AL XIX-LEA

Aurica ICHIM

1. O idee de muzeu și avaturile sale

În peisajul bucureștean al anilor domniei lui Alexandru Ioan Cuza, funcționa un insolit muzeu, cel întemeiat de maiorul Dimitrie Papazoglu¹, găzduit chiar în locuința sa de „pe strada Văcărești nr. 151, culoarea albastră”². În fapt, credem că putem vorbi de primul muzeu particular, de cea dintâi inițiativă privată privitoare la inserarea unor obiecte cu valoare istorică într-o poveste atrăgătoare pentru publicul larg. Erau îngărmădite în casa fostului militar, precum și în grădină, un mare număr de piese, ce alcătuiau una dintre cele mai bogate colecții de antichități din Țara Românească³. Unele sursele documentare ale timpului o comparau cu cele care aparțineau lui Mihalache Ghica și generalului Nicolae Mavros.

Fără îndoială, vestigiile și lucrurile amintite nu reprezentau decât o parte din ceea ce fusese strâns pe parcursul a mai bine de treizeci de ani; mai precis, ce mai rămăsese dintr-o colecție pe care astăzi o mai putem doar bănuși, în lipsa unor inventare. Se știe despre intențiile lui Dimitrie Papazoglu de a vinde, inclusiv statului⁴, o parte dintre antichitățile și raritățile deținute. Nu ne putem pronunța dacă propunerile sale erau dezinteresate din punct de vedere financiar sau încercau să răspundă unor nevoi personale stringente. Nicăieri în filele de manuscris nu transpiră sensul acestor decizii. Au fost mai multe demersuri. Chiar colecționarul pomenește de invitația făcută generalului Tell, ministru al Cultelor din Țara Românească, de a dispune achiziționarea unor obiecte istorice. Aceasta se întâmpla în prima parte a domniei lui Alexandru Ioan Cuza. Maiorul revenea cu o adresă la următorul titular al portofoliului, nimeni altul decât Alexandru Odobescu. Apelul său nu era

¹ Pentru informațiile despre Dimitrie Papazoglu și muzeul său am folosit, în special, lucrarea *Muzeul Pappasoglu*, precum și studiul lui Constantin Căzănișteanu, *Un înaintaș al muzeografiei românești, Dimitrie A. Papazoglu (1811-1892)*, publicat în „Revista Muzeelor”, 5/1971, p. 389-394. Sunt printre mărturiile rare editate în ultimul veac și jumătate. Trimiteri și amintiri pasagere le-am întâlnit în literatura autobiografică, poate mai atentă uneori cu memoria acestui pasionat colecționar.

² Această adresă este dată de el însuși pentru a servi drept invitație celor care ar dori să îi viziteze stabilimentul cultural, vezi *Muzeul Papazoglu*, p. 6. Oricine urma să fie bine primit, cu o singură excepție, Cezar Bolliac: „oricare vor fi îmbrățișați ca buni români și concetățeni, afară de onor. domn Cesar Boliacu care au profanat aceste sacre monumente prin ziarul *Buciumul*, răposatu cu nefericire [adică și-a încetat apariția, n. A. I.]”, în *Ibidem*, p. 80.

³ Privitor la această colecție vezi *Muzeul Papazoglu*, București, Tipografia C. A. Rosetti, 1864, p. 6.

⁴ *Alexandru Odobescu și corespondenții săi*, ediție de Filofteia Mihai și Rodica Bichis, București, Editura Minerva, 1984; scrisoarea lui Dimitrie Papazoglu către Alexandru Odobescu, p. 258.

adresat istoricului sau arheologului, ci ministrului. Credea că Alexandru Odobescu era cel mai potrivit dintre deținătorii portofoliului Ministerului Cultelor și Instrucției Publice în a aprecia și judeca valoarea averii sale culturale. Recent străbătuseră amândoi Țara Românească în căutarea mostrelor patrimoniale, unele găsindu-și similitudini și în inventarele lui Dimitrie Papazoglu. Era acolo munca și pasiunea unui om, cultivate pe parcursul a aproape patru decenii, mai mult de jumătate din viață⁵.

Organizarea muzeului nu a fost riguros gândită, fapt ce poate fi înțeles pentru acea epocă de pionierat. Dimitrie Papazoglu nu consemnează nici în sesizările către minister, nici în însemnările personale cum a gândit și pregătit aranjarea vestigiilor. Senzația de neorânduială încerca pe fiecare vizitator. Cele mai multe observații priveau depozitarea inadecvată a artefactelor, fără nici o rânduială, în interiorul curții. Era evident pentru vizitatori că unele exponate zăceau acolo de o bună perioadă de vreme. Se aflau însă, între vestigiile împrăștiate peste tot, povești nespuse ale trecutului ce aveau șansa deciptării unei istorii greu de bănuț printre rafturile bibliotecilor.

Pasionat de istoria orașului București și a țării, editor de litografii, cartografii⁶ și hărți, Dimitrie Papazoglu s-a dedicat, mai ales după ce a demisionat din armată, în 1855, căutării și depozitării vestigiilor trecutului, cu „sentimentul iubirii de progresul națiunii mele”, dar și pentru a înfățișa „compatrioților mei niște dovezi solide, care se adaugă pe lângă cele mai multe ce au românii de noblețea originii lor”⁷. Tânărul Papazoglu crescuse și se maturizase în cultul pentru ceea ce au însemnat generalul Nicolae Mavros și Mihalache Ghica⁸ pentru conservarea artei românești. El avea cunoștință despre cercetările acestora, începute după 1830. Acesta știa, de asemenea, că cei doi s-au numărat printre protejații puterii, oricare ar fi fost aceasta, plecând de la ocupația rusă, trecând prin două domnii pământene. Generalul Mavros câștigase stima și aprecierile lui Alexandru Ioan Cuza. Demnitățile publice ocupate de Nicolae Mavros și Mihalache Ghica le-au facilitat acestora întreținerea pasiunii și curiozității pentru obiectele vechi. Asemeni celor doi, Dimitrie Papazoglu nu căuta „antichitățile” pentru a le valoriza la cel mai bun preț, ci asocia bunul gust cu știința, încercând a pune în valoare acel trecut de care conașionalii nu aveau idee.

În două încăperi și în grădina casei Papazoglu erau expuse piese adunate în timpul propriilor cercetări, datând mai ales din perioada în care a activat într-una din garnizoanele de pe malul stâng al Dunării, podoabe cumpărate de la oamenii locului, de la negustorii străini sau din bălciurile și târgurile ținute cu regularitate în Țara Românească, altele primite în dar. Nu știm exact când a fost deschisă expoziția. Nici chiar Dimitrie Papazoglu nu a considerat nimerit și important a reține această dată. Cert este că ea devenea un punct de reper pentru public după anul 1860. Muzeul va ființa până după moartea colonelului Papazoglu (august 1892), când va fi vândut statului de către urmași⁹. Ca și în cazul celorlalți colecționari, excepție făcând doar generalul Nicolae Mavros, nici Dimitrie Papazoglu nu a lăsat prin testament dispoziții precise privind soarta acestui muzeu. Suntem de părere că

⁵ Muzeul Papazoglu, p. 4.

⁶ A editat *Charta României sau Principatele Unite în 1864, Hărțile districtelor României*, tot în 1864, ș.a.

⁷ *Muzeul Papazoglu*, p. 4.

⁸ ANIC, fond Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice, dosar 126/1864, f. 107.

⁹ C. Căzănișteanu, *op. cit.*, p. 390.

astfel de situații reprezintă indicii asupra impactului strategiilor patrimoniale, aproape nul în epocă.

Dimitrie Papazoglu a crezut de cuviință să-și organizeze muzeul în 20 de „despărțiri” cuprinzând antichități și rarități. Era o varietate impresionantă. În nici unul dintre textele consultate până în clipa de față, tipărite sau păstrate în manuscris, maiorul nu-și devoalează raționamentul clasificării patrimoniale. El propunea următoarea împărțire: „I. Medalii, aur, argint și aramă; II. Monede de aur și argint; III. Monede de aramă și alamă, care se împart în 6 mărimi;

IV. Bijuterii romane și pietre mici sculptate; V. Diferite găтели de ambe sexe; VI. Statui de bronz, de piatră și de pământ ars, precum și busturi asemenea; VII. Plăci de piatră sculptate, de pământ ars, turnate, cum și de alte metale; VIII. Vase de pământ, de metale și de piatră; IX. Arme antice diferite, din secolile cele mai vechi; X. Pietre mari cu diferite sculpturi, busturi, olane și cărămizi mari; XI. Diferite petrificații de oseminte și vegetale; XII. Diferite rarități naturale de piatră, lemne, vegetale, oase și insecte; XIII. Mineralogia Munților României; diferite metale; XIV. Obiecte antice bisericesti; XV. Rarități orientale din Asia, Egipt și Persia; XVI. Diferite instrumente de fer, bronz, os și piatră; XVII. Diferite rarități de manufacturi și țesături din România; XVIII. Biblioteca veche, numai de cărți tipărite; XIX. Manuscrise pe hârtie și pe pergament; XX. Galeria de Tablouri, în ulei pe pânză, Halhografi și Litografii”¹⁰. Și nu era doar o simplă clasificare, o banală enumerare. Pentru fiecare categorie, chiar și pentru unele exponate reprezentative, construia mici povestioare.

Piatră și fier, monezi, medalii și podoabe, vase și arme, obiecte casnice și religioase, vechi cărți și manuscrise reprezentau, practic, toate orizonturile trăirii neamului românesc, pe parcursul a mai bine de optsprezece veacuri. Ineditul în această înșiruire îl constituiau mineralele și diversele mostre de piatră. Nimeni până la Papazoglu nu mai promovase, în spațiul public, utilitatea străngerii acestor probe din natură. Pentru prima oară, o bucată de rocă extrasă dintr-un perete stâncos era analizată, și se căuta un atare sens. Tot el se număra printre cei dintâi colecționari de rarități aduse de pe alte continente. Mapele personale îl arată interesat mereu de orice obiect exotic, apreciindu-i valoarea, căutând să-i găsească posibile echivalențe, similitudini în cultura autohtonă. Document de piatră, document de hârtie, document de pânză, artă miniaturală, toate categoriile se regăseau în această expoziție. Cei care îi călcau pragul înțelegeau că istoria nu depindea exclusiv de însemnările din vechile acte, așa cum nici inscripțiile ori vestigiile arheologice nu puteau pretinde un control absolut asupra reprezentărilor trecutului.

Din perspectivă semantică, Dimitrie Papazoglu denumea drept *rarități* în special dovezile civilizației medievale autohtone, jalonând cu lejeritate prin secolele XV-XVII. Pentru toate categoriile enunțate, Dimitrie Papazoglu prezenta în detaliu piesele, încercând să schițeze o „legendă” pentru fiecare obiect în parte, să încerce stabilirea provenienței, redând acolo unde credea de cuviință desene și însemne. În cazul celor din urmă nu ne putem pronunța asupra paternității lor. Reținerea noastră pleacă de la structura echipelor coordonate de cei patru comisari autorizate de guvernul Țării Românești pentru a

¹⁰ *Muzeul Papazoglu*, p. 6-7. Trebuie observat că la detalierea *Catalogului*, unele denumiri ale acestor „Despărțituri” au fost completate sau chiar a fost modificată numărătoarea.

întreprinde cercetările cunoscute. Știm că printre ei se aflau pictori, desenatori a căror misiune era reproducerea, pe cât posibil, a monumentelor reprezentative. Prin urmare, e posibil ca unele dintre desenele la care ne-am referit să nu aparțină proprietarului muzeului. Revenind la paragrafele atașate majorității obiectelor, acestea erau, mai degrabă, descrieri simple, lipsite de interpretări artistice, de punere în context. Ceea ce puteau afla vizitatorii din conținutul „legendelor” privea mărimea exponatului, locul descoperirii și posibile asocieri cu alte artefacte. Poate părea puțin, dar pentru practicile acelor vremuri, mai ales în cazul celor cu impact public, era o noutate. După știința noastră, nimeni înaintea lui Dimitrie Papazoglu nu gândise o astfel de sistematizare menită a veni în întâmpinarea curiozităților publice, a-i facilita apropierea de trecut. Era și aceasta, în fond, una dintre primele forme de cultivare a strategiilor patrimoniale.

În cazul multora dintre obiectele incluse în listă, Papazoglu manifestă un interes deosebit pentru identificarea personajelor gravate în metal sau piatră. Cele mai numeroase sunt monedele – romane, bizantine, orientale, macedonene – de altfel și cele mai bine păstrate, pe care proprietarul le clasifica și în funcție de mărimea fiecăreia. Nu întâmplător, doar în cazul monedelor, maiorul crezuse nimerit a insista în tabelul general asupra dimensiunilor, încercând unele conexiuni cu interstițiile în care fuseseră bătute; era și firesc, ținând cont de arealul geografic în care Dimitrie Papazoglu făcuse săpături. Cu mici excepții, acesta oferea indiciile necesare, notând conștiincios și convingător din ce perioadă provenea fiecare monedă, cine a emis-o, alături de alte detalii privind calitatea, structura și dimensiunea piesei. Vizitatorul primea astfel informațiile de bază, ceea ce pentru cultura istorică a acelor ani era suficient. În cazul unor monede, zgârieturile evidente, distrugerile parțiale făceau imposibilă orice tentativă de recunoaștere. Astfel de constatări nu au rămas fără urmări. De atunci întâlnim în adresele emise de Ministerul Cultelor și Instrucției Publice recomandări explicite privind păstrarea obiectelor în forma și starea în care fuseseră găsite. Deținătorii acestora nu trebuiau să mai intervină din dorința de a le șterge urmele de pământ, de a încerca să îndepărteze rugina depusă timp de secole. Colecționarii care nu respectau aceste instrucțiuni erau pasibili de a fi pedepsiți.

La rândul lor, bijuteriile și gătelile suscitau un interes deosebit. Viața cotidiană își cerea dreptul la recunoaștere. Foi de zestre, haine preoțești sau banale batiste duceau fiecare povestea unui altfel de trecut. Astfel de piese fuseseră adunate din casele oamenilor simpli, din pivnițele umezite ale mănăstirilor, altele au fost primite în dar din partea celor care îi oferiseră găzduire în timpul desfășurării periegezelor. Știm, din corespondența oficială purtată de Dimitrie Papazoglu că prefectii și primarii erau anunțați de sosirea echipelor de cercetare, transmițându-le și dispoziții privind asigurarea cazării trimișilor guvernamentali și punerea la îndemâna lor a ajutoarelor necesare. Pe un tip de batistă, basma era cusută în mijloc „marca Țării Românești în mătase și fir, iar în colțurile lui sunt cusute armele țării și steagurile cu fir galben și alb”¹¹. Inițiatorul stabilimentului nu oferea lămuriri despre simbolistica cusăturii. Însemne heraldice, attribute ale puterii erau evidențiate printre exponatele muzeului lui Dimitrie Papazoglu.

În cazul armelor – găsite fie în timpul lucrărilor edilitare începute sub domnia lui Alexandru Ioan Cuza, fie datorită hazardului – se aventurează în a le reconstitui scurte

¹¹ *Ibidem*, p. 27.

istorioare cu iz de legendă. Își încredința vizitatorii că una dintre ghiulele etalate fusese trasă în războaiele turco-austriece din secolul al XVI-lea, că vârfurile de alamă proveneau de la steagurile purtate de cruciați în ultima cruciadă¹², iar extremitatea unei sulite, fără nici o îndoială, era din vremea lui Radu Negru. Ipotezele păreau fără cusur, asociind multora dintre exponate un personaj istoric legendar. Până și piatra, sfărâmată de mâna omului sau roasă de timp, reîntorcea privitorul în lumea lui Constantin cel Mare, sau a lui Vladislav Vlaicu¹³. Prezentările și explicațiile lui Dimitrie Papazoglu puteau fi considerate atrăgătoare, dar erau mai puțin convingătoare. Erau genul de descriere plauzibilă care nu se transforma însă și în argumentație pertinentă, nu convingea nici pe vizitator, nici pe cititor. Prezentarea unui ibric mare din argint, realizat în secolul al XIV-lea¹⁴, drept certitudine nu aducea și lămuririle necesare. Nimic din succintele observații nu inducea privitorului certitudinea înțelegerii unui anume fapt istoric.

La o primă vedere, Papazoglu nu pare a fi fost mai mult decât un simplu colecționar, e drept, deosebit de activ¹⁵. Dar, într-o vreme când în Principatele Române instituția muzeului era în faza căutărilor, colecțiile sale suplineau nu doar o carență pedagogică națională; acestea își asumau chiar statutul unui veritabil muzeu, așa cum era el organizat în lumea occidentală. Și toate acestea erau realizări făcute din pasiunea și ambiția unei singure persoane. Gratiudinea față de memoria sa ar trebui să fie cu atât mai mare având în vedere că Dimitrie Papazoglu nu era deținătorul vreunei averi familiale consistente și nu ocupase o funcție publică menită a-i facilita achiziția și colecționarea obiectelor.

Biblioteca sa număra peste opt sute de cărți în greacă, latină, franceză, rusă, germană, diverse limbi orientale, tipărite între secolele XV-XIX. Puține biblioteci publice din Principate aveau în fondurile lor exemplare similare celor deținute de maior. Comparația cu cele ale marilor boieri nu își are rostul în cazul de față, având în vedere că aceștia cumpărau îndeosebi cărți recent apărute, nefiind atrași de parcurgerea vechilor manuscrise. Acestora li se mai adăugau aproximativ trei sute cincizeci de manuscrise, dar și un catalog cu documente vechi. Tablourile erau, în bună măsură, copii după desenele realizate în timpul călătoriilor prin patru districte ale Valahiei, efectuate în cursul anului 1860.

Toate aceste eforturi erau puse în slujba unor idealuri. Primul ținea de cultivarea spiritului patriotic al conaționalilor. Imaginile muzeului puteau vorbi uneori mai grăitor decât textele din cărți și periodice. Un altul privea constituirea și protejarea patrimoniului național. Nu în cele din urmă activitatea muzeală, așa cum o gândea el, trebuia să genereze un plus de ordine într-un domeniu lăsat prea mult la mâna hazardului. Existența muzeului Papazoglu se constituia într-un argument pentru elaborarea cadrului legislativ privind protejarea patrimoniului românesc. Cu timpul însă, speranțele au lăsat locul deziluziilor. Bătrânețile îl găseau încercat de regretul major că „nici o măsură de stăvilirea acestui rău

¹² *Ibidem*, p. 44.

¹³ *Ibidem*, p. 47-48.

¹⁴ *Ibidem*, p. 62.

¹⁵ Gabriel Badea Păun, *Carmen Sylva. 1843-1916. Uimitoarea regină Elisabeta a României*, traducere din franceză de Irina-Margareta Nistor, București, Editura Humanitas, 2008, p. 76-77.

păgubitor nu s-a luat”¹⁶, deși semnalele primite dinspre Minister și autoritățile provinciale îl asigurau mereu că lucrurile vor fi îndreptate.

În acest sens, el propunea autorităților un proiect menit a strânge cât mai multe antichități „ce se găsesc cu îmbeșugare” în țară, asupra cărora plana riscul major de a le pierde. Ministerul Instrucțiunii Publice solicita punctul de vedere al direcțiunii Muzeului Național. Răspunsul, semnat de C. Ferreratti, venea în ziua de 9 martie 1864. Dintre toate ideile și recomandările maiorului Papazoglu se admitea că singurul lucru care putea fi acceptat era „un apel general către toți cei ce posed obiecte antice de a le trimite la Ministerul Instrucțiunii Publice, pentru care obiecte vor fi despăgubiți prin bani”¹⁷. Mai presus de constrângerile financiare, C. Ferreratti atrăgea atenția lipsei unui corp de specialiști pregătiți să analizeze și să aprecieze valoarea obiectelor. Această constatare putea fi ușor de observat și în proiectul lui Papazoglu. Dintre cei care urmau a fi implicați în depistarea, selectarea și cumpărarea antichităților teoretic figura o singură persoană competentă, cea trimisă de guvern. Restul, notarul satului, precum și reprezentanții prefecturilor¹⁸, e greu de crezut că aveau cultura și specializarea necesară. De fapt, intenția era de a asigura recunoașterea juridică a inspectorului de antichități¹⁹. Prin urmare, el cerea un răgaz până la înființarea Societății Academice, fiind convins că membrii competenți ai acesteia vor fi cei mai în măsură a cerceta antichitățile în cauză²⁰.

Istoria muzeului deschis de Dimitrie Papazoglu ne oferă o pildă. Într-o vreme când autoritatea științifică în domenii precum arheologia și organizarea muzeelor lipsea, când legislația nu-și formase încă mecanismele de reglare și intervenție în protejarea zestrei materiale a românilor, perseverența și crezurile unor persoane au putut salva de la distrugere câte ceva din moștenirea lăsată de înaintași, ba chiar au reușit să suplinească acele atribute statale care dau legitimitate și prilejuri de mândrie comunității. Așa s-a conturat și reformulat ceea ce a rămas în percepția timpului drept „muzeul lui Papazoglu”.

2. Papazoglu și protejarea urmelor trecutului în societatea românească modernă²¹

Literatura de specialitate nu a fost darnică cu posteritatea lui Dimitrie Papazoglu. A fost mai ușor să i se atribuie un statut ambiguu, de căutător de comori, de colecționar diletant, suficient pentru a-l clasa drept subiect de importanță secundară. Alături de cercetările de teren, așa cum au fost ele făcute, de colecționarea vestigiilor istorice, poate în exces, poate fără reguli și principii metodologice, regăsim în documentele de arhivă păstrate, fie în fondurile Ministerului Cultelor și Instrucțiunii Publice, fie în mapele personale, un

¹⁶ *Muzeul Pappasoglu*, p. 4.

¹⁷ ANIC, fond Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice, dosar 126/1864, f. 105.

¹⁸ *Ibidem*, f. 107v.

¹⁹ *Ibidem* f. 108v.

²⁰ *Ibidem*, f. 105v.

²¹ Mulțumim domnului Alexandru Istrate pentru amabilitatea de a ne pune la dispoziție un text mult mai amplu decât acesta despre Dimitrie Papazoglu inclus în sumarul „Anuarului Institutului de Istorie «A.D. Xenopol»” pe anul 2013.

Dimitrie Papazoglu încântat să dea soluții, să înainteze propuneri autorităților, să se implice în protejarea patrimoniului autohton. Corespondența privată²² arată un pasionat de arheologie, dispus să ofere ceea ce astăzi am denumi drept expertiză, în vederea salvării, conservării și popularizării urmelor trecutului. Firește, până la dânsul, notele din epocă vorbesc și de alți căutători de comori, de diletanți în știința arheologiei. Doar că nimeni nu încercase sistematizarea rezultatelor săpăturilor, nu manifestase ambiția de a transforma rostul obiectelor, căutate de majoritatea contemporanilor doar pentru valoarea lor materială, în strategii patrimoniale. Acesta este, în mare, contextul promovării unui proiect menit a reda societății motive întemeiate de a se reîmprieteni cu o altfel de istorie, distantă de interminabilele războaie și intrigi politice, de a oferi comunității argumente pertinente pentru a fi mândră și demnă de faptele antecesorilor. Așadar, nu trebuie să mire pe nimeni faptul că prezentarea proiectului se reîntoarce, exclusiv, la documentul de arhivă.

Propunerea înaintată de Dimitrie Papazoglu Ministerului Cultelor și Instrucțiunii Publice, în 1864, se înscrie în continuarea unei procesualități istorice ale cărei începuturi le plasăm, convențional, la finele deceniului trei al secolului al XIX-lea. Trecuseră aproape treizeci de ani de la apariția primelor periodice, de la reformarea sistemului public școlar. Un interstițiu în care fervoarea pentru istorie, arheologie și antichități reușise să capteze în bună măsură sfera publică. Pentru aceasta stau dovadă înștiințările inserate în cuprinsul gazetelor, în special din „Albina Românească” și „Curierul Românesc”, iar peste munți în „Foaie pentru minte, inimă și literatură”. Călătoriile prin cele două principate, precum și în străinătate, devoalau lumi nebănuite până în jurul anului 1830. Curiozitățile elitelor autohtone au cunoscut o metamorfozare, depășind pasiunile mondene și mofturile cotidiene. Estetizarea istoriei vorbea despre un trecut dincolo de lupte pentru putere și conflicte armate, de calamități și temeri. Lipsea însă un efort de ordonare în căutarea, clasificarea și punerea în valoare a antichităților împrăștiate în toată țara, aflate sub diverse forme de proprietate, supuse mai multor forme de reglementare juridică. Toate acestea puteau fi îndreptate, rezolvate doar de către autoritatea centrală. Acestea i se adresa Dimitrie Papazoglu pe parcursul deceniului șapte. E bine de știut că ceea ce prezentăm în rândurile de față este doar unul dintre planurile gândite de maior. Hârtiile de epocă mai probează și alte propuneri legate de muzeul personal sau de problema succesiunii colecțiilor private.

Se admitea că vestigiile arheologice descoperite până atunci fuseseră rezultatul hazardului „căci ele se găsesc cu îmbelșugare numai din întâmplări, prin lucrarea pământului și prin vărsarea apelor”²³. Se știau și perioadele propice căutărilor de comori, împărțite fiind în două mari intervale. Primăvara, în martie, aprilie, mai, apele Dunării surpau malurile scoțând la suprafață diferite artefacte. În plină vară, în lunile iunie, iulie și august, temperaturile ridicate aduceau secetă, iar nivelul apelor scădea semnificativ, lăsând descoperite indicii ale prezenței altor obiecte. Ținând cont de această ciclicitate era formulată și recomandarea de a fi întreprinse cercetări mai cu seamă pe parcursul interstițiilor amintite. În accepțiunea semnatarului proiectului, autoritățile trebuiau să se asigure că pot fi în măsură să diminueze fenomenul săpăturilor neaprobrate, a furturilor

²² Trimiterile noastre privesc mapele aflate la Biblioteca Academiei Române (BAR).

²³ ANIC, fond Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice, dosar 126/1864, f. 108v, *apud* Alexandru Istrate.

semnalate până atunci cu o ritmicitate dezarmantă. Acest lucru putea fi realizat doar prin asumarea de către ministeriabili, alături de autoritățile locale, a susținerii săpăturilor arheologice aprobate de Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice.

Papazoglu nu atribuia responsabilitatea sustragerii vestigiilor din situri doar oamenilor simpli, ci și căutătorilor de vestigii și numeroșilor samsari, o categorie întâlnită tot mai des în consemnările din a doua parte a veacului al XIX-lea. Urmele trecerii acestora prin regiune erau vizibile ani buni. Cezar Bolliac găsea în apropierea Alexandriei o groapă adâncă²⁴, aflând de la localnici că fusese făcută de căutătorii de comori. Era limpede pentru dânsul că aceștia fuseseră înțeleși cu reprezentanții instituțiilor statului.

Propunerile înaintate de Papazoglu nu s-au rezumat doar la prezentarea unui singur proiect de adunare a antichităților. Ceea ce noi denumim generic „proiectul Papazoglu”, promova însumarea, aranjarea și prezentarea metodică a tuturor intervențiilor anterioare pe acest subiect. De-a lungul anilor depunea adrese la Ministerul de Interne și la cel al Instrucțiunii Publice²⁵, semnalând punctual fie descoperirile făcute, fie distrugerile și comercializarea obiectelor de patrimoniu. Așa și s-a născut ideea articulării unor norme legislative. Mai în fiecare locație unde deschisese un șantier de lucru se confruntase cu lipsa reglementărilor, cu indecizia și indolența primarilor, cu nemulțumirile unor localnici supărați că vechile zidiri deveniseră ținta predilectă a hoților și străinilor suspecti.

Reproșul fundamental adresat autorităților viza neglijența față de antichități și, implicit, față de recuperarea trecutului, într-o vreme în care în alte state se articula legislații privitoare la protejarea patrimoniului, erau înființate comitete pentru popularizarea unor altfel de narațiuni ale istoriei. Papazoglu nu ezita să folosească termeni mai duri, arătând că, dacă lumea occidentală ne privea drept barbari, acest fapt se datora și lipsei unor dovezi care să probeze legitimitatea și onoarea noastră ca nație prin istorie.

Reformele agrare inițiate de Cuza au determinat schimbări majore în ceea ce privește regimul proprietății. De pildă, exproprierea moșiei mănăstirii Hotărani lăsa libertatea căutătorilor de comori în a căuta vestigii, distrugând orice urmă de zidire²⁶. Săpăturile lor devastară până la nimicire „întregi sisteme de fortificații din epoci vechi”²⁷, lăsând în urmă doar mormane de dărâmături. Orașul vechi, Romula, fusese practic șters de pe hartă. Abia în 1885 unii parlamentari cereau exproprierea terenurilor în folosul statului. Prea târziu. Planurile cetății întocmite de Alexandru Popovici, Cezar Bolliac, August Treboniu Laurian sau Grigore G. Tocilescu prezentau un complex dispărut între timp²⁸.

Fără menajamente, inițiatorul măsurii legislative îi indica pe grânicerii de pe Dunăre ca fiind implicați în transportul și comercializarea ilegală a artefactelor²⁹. O primă soluție avansată viza colaborarea dintre centrele de decizie. În consecință, Ministerul Cultelor și

²⁴ Cezar Bolliac, *Excursiuni arheologice*, vol. I, antologie de N. Georgescu, studiu introductiv, comentarii și glosar de Mariana Marcu, notă asupra ediției, verificarea și colaționarea realțiilor de Doinea Rizea, București, Editura Floare Albastră, 2005, p. 97.

²⁵ *Muzeul Papazoglu*, București, Tipografia C. A. Rosetti, 1864, p. 4, *apud* Alexandru Istrate.

²⁶ D. Tudor, *Olenia romană*, București, Editura Academiei, 1968, p. 186.

²⁷ Raymund Netzhammer, *Din România. Incursiuni prin această țară și istoria ei*, vol. I, introducere la ediția românească de Violeta Barbu, traducere din germană de George Guțu, București, Humanitas, 2010, p. 170.

²⁸ D. Tudor, *op. cit.*, p. 186.

²⁹ ANIC, fond Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice, dosar 126/1864, f. 109, *apud* Alexandru Istrate.

Instrucțiunii Publice trebuia să coopereze cu Ministerul de Război în vederea combaterii acelor situații. Controlul la graniță trebuia întărit, iar cei care prezentau la verificare obiecte în vederea scoaterii lor din țară trebuiau să aibă un „bilet sigilat” de la minister. Astfel de acte trebuiau eliberate doar pentru copii ale exponatelor incluse deja în patrimoniul Muzeului Național. Din informațiile deținute de autorități reieșea că o bună parte a obiectelor din aur și argint erau scoase din țară doar pentru a fi topite și preschimbate în bijuterii. Papazoglu dorea instituirea controlului din partea autorităților asupra procedurilor care aprobau începerea săpăturilor, a celor care priveau comercializarea produselor descoperite, precum și clasificarea lor.

Remarcile și poziția intransigentă demonstrează că recomandările nu erau un produs al elitelor intelectuale de cabinet, nu reproduceau un discurs tipic festivităților publice sau practici birocratice. Probau neștiutele experiențe de teren, care conduseseră la asimilarea unor cunoștințe aparte, dincolo de farmecul și relatările cărților.

Filozofia proiectului lansa și noi provocări, unele inedite în peisajul dezbaterilor publice autohtone. Papazoglu tatona ceea ce am putea defini drept *spiritul civic* și *cultul donației* în societatea românească. Constituirea patrimoniului național nu trebuia să mai fie un demers rezervat exclusiv autorităților. Adunarea acestui tezaur trebuia să fie rezultatul implicării întregii națiuni. Proiectul dispunea de resursele financiare limitate. Particularii erau chemați să doneze Muzeului Național probe convingătoare despre trecutul nostru ca națiune.

Proiectul gândit de Dimitrie Papazoglu preciza care erau obiectele și vestigiile incluse în aria semantică a conceptului *antichitate* și clarifica statutul *inspectorului de antichități*. Spațiul geografic asupra căruia se insista era bazinul dunărean, ținându-se cont și de locațiile în care se mișcase anterior Papazoglu.

Erau prezentate autorităților douăsprezece categorii de produse cu importanță istorică:

I. Medalii aur, argint, alamă și aramă; II. Monede aur, argint – modele mari, mijlocii și mici; III. Statui și busturi, aur, argint, alamă și aramă, pietre și pământ ars; IV. Vase, aur, argint, alamă și aramă; V. Plăci sculptate aur, argint, alamă; VI. Bijuterii, inele de fier și de argint, pietre mici sculptate, agrafe de aur și argint; VII. Instrumente din fier și aramă; VIII. Armuri și îmbrăcăminte de fier și aramă; IX. Pietre mari și coliere cu fragmente istorice și cu inscripții; X. Pietrificății cu diferite vegetale și insecte; XI. Manuscrise în diferite limbi pe pergament și hârtie; XII. Cărți vechi tipărite în diferite limbi orientale și occidentale.

Termenul de *antichitate* nu se suprapunea, nu se afla într-o relație de sinonimie absolută cu intervalul acceptat de istoriografie. El sugestia, mai degrabă, vechimea lucrurilor a căror taină apăsa asupra modernității. Valoarea de vechime și de mister îi era conferită și de imposibilitatea contemporanilor în a ierarhiza respectivele vestigii, în a le trasa sensul istoric, în a le înrădăcina într-un scenariu al devenirii noastre naționale. Printre ele Papazoglu încadra și „poduri de piatră istorice, [...] șosele de pietriș antice istorice, biserici ruinate, [...] precum și chiar o mulțime de cruci mari domnești monumentale istorice”³⁰. Legende localnicilor maiorul le atribuiau doar marilor domni, fără a mai putea

³⁰ *Ibidem*, f. 109v.

spunea și altceva despre ele. „Antic” putea fi un rest de zidire medievală, dar și un manuscris din secolul al XVIII-lea.

Este lesne de observat că Papazoglu a ținut să aplice, în bună parte, această clasificare și la organizarea Muzeului personal. Artefacte din piatră, bronz, hârtie, metale prețioase trebuiau adunate din întreaga țară și incluse în patrimoniul național administrat și popularizat prin intermediul muzeelor, pinacotecilor și bibliotecilor.

Pentru bunul mers al lucrurilor trebuia ținută la Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice o conducă în care să fie trecute toate descoperirile. Primarii din comune trebuiau înștiințați să anunțe ceea ce se găsea în zonele lor. Comisii însărcinate trebuiau să circule prin districtele principatelor pentru a face cunoscute „severi porunci, tarife tipărite” prevăzute pentru cumpărarea-vânzarea antichităților, pentru a nu mai fi date „prin târguri, prin hanuri sau prin cârciumile sătești, pe la particulari”³¹. Și această propunere ținea cont de realitățile vremii, de practicile cotidiene despre care autoritățile știau, dar nu putuseră să le combată eficient până atunci și chiar mult după. Chiar Papazoglu, în cercetările sale prin districtul Romanați, profita de „bâlciul cel mare al Caracalului unde toți locuitorii ce au asemenea obiecte vin cu ele a le desface pe la amatori”³², din 17 mai 1864, pentru a cumpăra antichități. Ce aștepta el să găsească? Aflase că recent fuseseră scoase la iveală tezaure cu sute și mii de piese. Cu trei ani înainte, lângă Craiova, fuseseră găsite aproximativ 5.000 de piese de argint emise de la Constantin cel Mare până în vremea lui Grațian³³. Paradoxal, târgurile și bâlciurile, aprobate de către decidenții locali, ținute în zilele de sărbătoare, prilejuiau comercializarea monezilor, a obiectelor de podoabă purtate cândva de reprezentanții marilor familii românești.

Papazoglu știa că cele mai căutate, dar și mai scumpe erau monezile din argint și aur „cu prețuri de îndoită și întreită valoare a metalului”³⁴. La fel de prețuite erau și pietrele mici sculptate, idolii de argint care se găseau foarte rar, precum și cei din piatră. Papazoglu gândea că va mai putea alege vase de pământ, candelă, instrumente din fier și de aramă. Pentru achizițiile pe care preconiza a le face în săptămâna cât ținea târgul, acesta solicita suma de patru mii de lei. El primea, însă, din fondul Muzeului, o sută de galbeni³⁵. Aceasta era o sumă prea mică, în comparație cu resursele colecționarilor particulari și a samsarilor. Se știa de interesul muzeelor occidentale în a cumpăra la prețuri derizorii obiecte cu valoare istorică. Era o competiție inegală și în contratimp.

Papazoglu intervenea la ministru pentru a-l convinge să-i ceară prefectului să anunțe în toată regiunea că, în ziua amintită, un reprezentat al statului va fi prezent la târg, interesat fiind de produse vechi. El insista în această direcție pentru a evita concurența acelor „agenți orânduși cu cumpărarea lor din partea străinilor, precum și a argintarilor care le cumpără ca să le desfigureze”³⁶. Ceea ce pretindea semnatarul adresei nu era, din nefericire, susținut în plan legislativ. Furturile și distrugerile nu erau sancționate prin lege, totul depinzând de

³¹ *Ibidem*, f. 108.

³² *Ibidem*, f. 159.

³³ D. Tudor, *op. cit.*, p. 126.

³⁴ ANIC, fond Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice, dosar 126/1864, f. 169, *apud* Alexandru Istrate.

³⁵ *Ibidem*, f. 171v.

³⁶ *Ibidem*, f. 159v.

capacitatea și disponibilitatea factorilor decizionali locali în a se implica în combaterea fenomenului.

Fără un cadru legislativ era dificil de întreprins un atare plan. Dimitrie Papazoglu solicita autorităților să decreteze vestigiile drept „tezaure ale statului” pentru a le putea proteja. Tot prin lege urma să se recunoască doar comisiilor pentru antichități și prefecturilor locale dreptul de a cumpăra obiectele descoperite. Aparatul administrativ din fiecare regiune urma să întocmească liste cu toate ruinele, arătând locurile unde se află, descrierea lor, transcrierea inscripțiilor, luând și măsurile necesare pentru protejarea lor. Se știa că ruinele deveniseră locațiile preferate pentru adunarea cărămizilor și pietrelor folosite ulterior la alte construcții, iar „crucile le strămută dupe la locul lor și le pun hotare sau le pun punți pe la noroaie și pe la fântâni”³⁷. Luarea cărămizilor nu distrugea doar ruina. Cu ajutorul lor puteau fi approximate perioadele în care fuseseră construite respectivele fortificații. Descifrarea inscripțiilor ajuta la identificarea fondatorului, la stabilirea unei cronologii plauzibile. Cezar Bolliac, săpând la temelia unei cetăți, observa că structura cimentului era diferită de cimentul roman³⁸. Acesta avea o expertiză care îi lipsea lui Papazoglu, reținându-l în a avansa cu cercetarea acolo unde condițiile nu îi erau întrutotul favorabile. Descoperind la Celei un sarcofag mare din piatră, cerea părerea ministrului dacă să-l trimită intact la București, unde operațiunea putea fi supravegheată de mai mulți specialiști, sau să-l deschidă la fața locului³⁹. Papazoglu aducea în discuție și aparent neinteresantele motive de pământ. Ruinele și motivele de pământ fuseseră semnalate cu doar câțiva ani înainte de Théodore Margot; și nu era vorba de simple ridicături de pământ; unele erau, în fapt, monumente funerare, în care se găsiseră urme de gresie, vase, sicrie de piatră, statui, inele, monede antice. Pentru cei familiarizați cu istoria veche, acestea nu puteau fi decât „adevărați tumuli ai eroilor romani”⁴⁰. Și ruinele de la Celei, rămășițe ale unei fortificații, resturi dintr-un turn primeau aceeași atenție din partea călătorului străin. Înaintea lui Dimitrie Papazoglu și a lui Cezar Bolliac, Théodore Margot nota că „în adevăr, după un timp de ploaie este cu neputință să nu se găsească câteva monede antice ori chiar obiecte vechi”⁴¹. Localnicii, în special soții și fetele, își făceau din ele coliere, diademe și brățări. Lectura foilor de zestre din cele două principate adeverește veridicitatea însemnărilor personale. Cadouri pentru botez, nuntă sau zile de naștere cuprindeau, nu de puține ori, salbe realizate din vechi monezi, diademe și bijuterii. Acestea erau menționate cu atenție în actele de familie, semn al mândriei și potenței financiare.

În fiecare sat mai trebuia anunțat public că nimeni nu avea dreptul de a strica, de a sfârâma ori deteriora busturile, statuile și monezile descoperite⁴². Experiența primei jumătăți de veac arătase că mai toți cei cu dare de mână, chiar și persoanele investite cu

³⁷ *Ibidem*, f. 109v.

³⁸ Cezar Bolliac, *op. cit.*, p. 47.

³⁹ ANIC, fond Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice, dosar 126/1864, f. 179, apud Alexandru Istrate.

⁴⁰ Théodore Margot, *O călătorie în cele șaptesprezece districte ale României. Noțiuni despre România și Oltenia, în Călători străini*, serie nouă, volumul VII (1857-1861), coordonator Daniela Bușă, autori Daniela Bușă, Venera Achim, Adrian-Silvan Ionescu, Bogdan Popa, Nicoleta Roman, Raluca Tomi, București, Editura Academiei, 2012, p. 355.

⁴¹ *Ibidem*.

⁴² ANIC, fond Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice, dosar 126/1864, f. 108 r-v, apud Alexandru Istrate.

autoritate din partea guvernului, colecționau furibund, în folos personal, orice piesă din trecut. Cezar Bolliac găsea în casa maiorului Stefanopol, administratorul districtului Teleorman, mai multe medalii romane, unele părți componente ale unor salbe⁴³, reușind să convingă gazdele să îi dea și lui câteva dintre cele din bronz.

Oricine săpa vreo temelie pentru casă, pivnițe, cine dorea să-și facă puțuri sau șanțuri de împrejmuire și vor da peste bolți ale vreunei zidiri sau peste vreun sarcofag prins în lanțuri sau peste vreo statuie să anunțe imediat prefectura locală. Se știa de „pietre sculptate, istorice, ce au fost înfipite în frontispiciurile porților și a bisericilor, precum și pietre mormântale istorice și care, nemaifiind puse la locul lor, unele sunt azvârlite prin curți, altele puse prag de scări, altele întrebuințate prin pivniți și cămări drept proptele”⁴⁴.

Tot pentru prima oară era tras un semnal de alarmă referitor la patrimoniul istoric aflat sub jurisdicție religioasă. Firește, tema secularizării acaparase atenția elitelor politice și intelectuale, sensibilizase etosul național. Pe maior nu-l interesau mizele economice. El arăta că prin bisericile și mănăstirile ruinate se aflau mormintele unor membri de familie însemnate a căror atentă cercetare puteau contura imagini nebănuite ale trecutului. Ca și în cazul pichetelor care asigurau paza graniței pe Dunăre, Papazoglu vorbea deschis despre deciziile iresponsabile luate de unii egumeni soldate cu profanarea mormintelor⁴⁵, a căror atitudine nu diferea de cea a proprietarilor laici. Statul era chemat să intervină. Orice deschidere de mormânt putea fi întreprinsă doar în prezența unui inspector al antichităților trimis de Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice⁴⁶. Din acel moment, egumenii erau obligați să vegheze la buna păstrare a locurilor de veci. De ce erau importante aceste monumente? Semnalele venite din teritoriu vorbeau nu doar de furtul de bijuterii și „găтели domnești”, ci și de semnele puterii marilor voievozi – trofee și arme câștigate în luptă, drapеле, sceptre menite a le proba gloria în fața urmașilor.

Nici documentele de hârtie nu au fost ignorate. Papazoglu stabilea în mod arbitrar un reper în funcție de care urmau a fi clasificate cărțile și manuscrisele. Astfel, operele scrise sau copiate înainte de 1750 aveau întâietate. Recomandarea semnatarului era de a fi ridicate de la mănăstiri și de la particulari și depuse la loc sigur. Și în acest sens realizase colecția de reprezentări litografice ale mănăstirilor, apreciată, printre alții și de Raymund Netzhammer. Acesta observa deasupra capului lui Radu cel Frumos, păstrat într-o lădiță de lemn cu capac de sticlă la mănăstirea Dealu, una dintre planșele colecției⁴⁷.

Unul din scopurile majore ale acestui proiect privea recunoașterea oficială a rolului echipelor de cercetare. Fără nici o rețineră, Dimitrie Papazoglu cerea deținătorilor portofoliilor Cultelor și Instrucțiunii Publice numirea sa în funcția de „inspector peste toate antichitățile din țara noastră”⁴⁸. Până în acel moment, suflul romantic al călătorilor, conjugat cu ambiția onora în adunarea vechilor dovezi, certificau doar experiențe individuale. Firește, cunoștințele și competențele norocoșilor descoperitori erau reduse. Informațiile erau

⁴³ Cezar Bolliac, *op. cit.*, p. 49-50.

⁴⁴ ANIC, fond Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice, dosar 126/1864, f. 111, *apud* Alexandru Istrate.

⁴⁵ *Ibidem*, f. 110v.

⁴⁶ *Ibidem*.

⁴⁷ Raymund Netzhammer, *op. cit.*, p. 129.

⁴⁸ *Alexandru Odobescu și corespondenții săi*, ediție de Filofteia Mihai și Rodica Bichis, București, Editura Minerva, 1984; scrisoarea lui Dimitrie Papazoglu către Alexandru Odobescu din iulie 1863, p. 260.

incluse în relatări de călătorie, departe de orice pretenție de acuratețe și veridicitate științifică. Adevărul lor, rostit cu naivitate, se pierdea în construcția literară. Pentru imortalizarea momentului, pentru păstrarea și analizarea micilor detalii, era propus în echipele de teren și un fotograf, practică curentă în spațiul occidental. Înainte de fotograf, încă de la mijlocul veacului al XVIII-lea, era inclus în echipă, ca desenator, câte un pictor.

Lectura programului promovat de Dimitrie Papazoglu la mijlocul secolului al XIX-lea, reflectă o gândire centralistă, în ton cu politicile momentului. Practic, tot ce era mai important nu rămânea sub patronajul comunităților locale, ci lua drumul Capitalei, fiind înscrise, marea lor majoritate, în patrimoniul Muzeului Național. Sensibilitatea pentru original a stârnit însă frustrări și nemulțumiri. Argumentația invocată de autoritățile ministeriale a insistat și pe ideea că apetența exagerată pentru păstrarea originalelor limita popularizarea artei și culturii vechi, implicit a trecutului. Astfel de pledoarii, fără a minimaliza dreptul proprietății private, propuneau un concept de bun național, accesibil întregului popor⁴⁹. Această concepție legitima drepturile și pretențiile societății moderne în a-și administra propria istorie.

Dimitrie Papazoglu and the museum culture of the 19th century

Abstract

During the reign of Alexandru Ioan Cuza (1859-1866), Dimitrie Papazoglu founded the first private museum in Bucharest, within his own residence of 151st Văcărești street. He gathered a large number of items, making one of the richest antiques collections in Wallachia, rival to the ones of Mihalache Ghica or general Nicolae Mavros. In a time when the museum as institution was lacking in the Romanian Principalities, the collections of major Papazoglu fulfilled not only a national educational deficiency, but assumed the role of a veritable museum on the western model. Papazoglu even try to systematize his collections, creating 20 categories, according to the nature of the items.

All his efforts were run by ideals, and first of these was the one of cultivating the patriotic spirit of his fellow Romanians. Another ideal was the establishment and protection of the national heritage. The existence of the Papazoglu museum is one of the keystones in the inception of the cultural heritage legislation in Romania. In 1864 (after the appropriation by the state of the monasteries' properties), major Papazoglu initiated a law project for the safeguarding of the "antiquities" found all over the Romanian territory, which were endangered. His initiative lacked the support of the government and folded.

The program promoted by Dimitrie Papazoglu in the middle of 19th century reflects a centralizing way of thinking, aligned with the political tendencies of the moment. In fact every significant find, instead of remaining under the management of the local authorities, was taken to Bucharest, the vast majority being registered in the patrimony of the National Museum Național. Such pleas, without minimizing the right to private property, proposed a

⁴⁹ Nikolaus Himmelmann, *Trecutul utopic. Arheologia și cultura modernă*, traducere și note de Alexandru Avram, prefață de Petre Alexandrescu, București, Editura Meridiane, 1984, p. 141.

concept “national property”, accessible to the whole nation. This conception legitimates the rights and the pretensions of the modern society to manage its own history.